

ПРИНЦИП НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ І ПІДКОРЕННЯ ЇХ ТІЛЬКИ ЗАКОНУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

УДК 347.9 (477)

Термін «принципи» походить від латин. –*principium* та визначається як «те, що лежить в основі певної теорії, вчення, науки, світогляду тощо» [1, С. 452]. Семантичне значення цього терміну вказує на соціальні зміни, що відбуваються у суспільстві у процесі його розвитку, положення законодавства у відповідний історичний період, що впливають на характер та здійснення судочинства щодо розгляду та вирішення цивільних справ. Тому, визначення принципів цивільного процесуального права знаходиться у постійному своєму розвитку.

Звертаючись до загальної теорії права, під принципами права зазвичай розуміють основні ідеї, організаційні характерні ознаки правотворчості [2, С. 237]. Втім можна зустріти й більш розгорнуте визначення принципів права як найбільш загальні та стабільні засади, що сприяють утвердженню, забезпеченню і захисту суспільних цінностей, виражають сутність права та визначають напрями його подальшого розвитку [3, С. 121].

Як відомо, загально-правові принципи конкретизуються та отримують свій розвиток у галузях права, при цьому вони зберігають свою систему та властивості, з урахуванням предмета та методу певної галузі, зберігаючи свій вплив на суспільні відносини. Цивільне процесуальне право як галузь національного права не є виключенням із цього правила, тобто принципи цивільного процесуального права є частиною принципів національного права.

Принципами цивільного процесуального права є основні ідеї, фундаментальні засади щодо завдань та мети цивільного судочинства, закріплені у нормах цивільного процесуального права, в принципах відображаються специфіка предмета та методу правового регулювання цивільного процесуального права, вони є

одним із елементом механізму правового регулювання цивільних процесуальних відносин та знаходяться у діалектичному взаємозв'язку та взаємообумовленості із іншими елементами механізму правового регулювання.

При здійсненні цивільного судочинства в умовах воєнного стану особливої гостроти набуває питання реалізації принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону.

Окремим питанням, присвяченим розкриттю сутності та правової реалізації принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону у своїх роботах приділяли увагу В. Д. Кайгородов [4], Р. Я. Лемик [5, с. 44], Т. В. Сахнова [6, с. 97], В. С. Єгорова [7, с. 135-139], В. М. Шерстюк [8, с. 39], М. Й. Штефан [9, с. 195-198], О. Ювчиця [10, с. 364-367] та інші. Аналіз наявних досліджень свідчить про неоднозначність підходів до розуміння сутності принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, і як наслідок, до неоднозначності оцінки його реалізації при здійсненні цивільного судочинства.

Саме тому й виникає потреба проаналізувати існуючі у цивільній процесуальній доктрині підходи до визначення принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, шляхом співвідношення їх із відповідними нормами цивільного процесуального законодавства та відповідними положеннями міжнародно-правових актів.

Незалежність суддів і підкорення їх тільки закону є конституційним, міжгалузевим, організаційним принципом цивільного процесуального права, який має нормативне закріплення як на національному, так і міжнародному рівнях.

Безпосередньо цей принцип закріплений у ст. 126 Конституції України та ст. 6, 48 Закону України «Про судоустрій і судочинство» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII.

Характеризуючи даний принцип, не можна не відзначити, що ступінь його втілення в реальній дійсності залежить не лише від повноти нормативного закріплення. Вплив на його сутність мають також й національні правові традиції, що існують у державі, особливості еволюції правової системи, рівень правосвідомості в

суспільстві, менталітет громадян, рівень економічного розвитку країни.

Ці фактори відіграють важливу роль оскільки сама по собі незалежність не тільки передбачає широкі права судді при здійсненні правосуддя, а й накладає на нього певні обмеження, які покликані не допустити її переростання у вседозволеність. Причому самообмеження яке, як правило, на законодавчому рівні не врегульовується, має не поступатися за своїм значенням прямим нормативним заборонам, що, в свою чергу, посилює роль правил професійної етики суддів.

Так, відповідно до Кодексу суддівської етики суддя повинен здійснювати судочинство в межах та порядку, визначених процесуальним законодавством, і виявляти при цьому тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу та інших осіб. Суддя під час здійснення правосуддя не повинен допускати проявів неповаги до людини за ознаками раси, статі, національності, релігії, політичних поглядів, соціально-економічного становища, фізичних вад тощо та дозволяти це іншим. Суддя повинен виконувати свої обов'язки безсторонньо і неупереджено та утримуватися від поведінки, будь-яких дій або висловлювань, що можуть призвести до виникнення сумнівів у рівності професійних суддів, народних засідателів та присяжних під час здійснення правосуддя. Окрім цього, суддя повинен проявляти повагу до права на інформацію про судовий розгляд та не допускати порушення принципу гласності процесу. Також окремо присвячена увага забороні поза процесуальних взаємовідносин судді з одним з учасників процесу або його представником у справі за відсутності інших учасників процесу [11].

Слід зазначити, що існують й міжнародні стандарти етичної поведінки суддів – Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної ради ООН № 2006/23 від 27 липня 2006 р. Зокрема, закріплюється, що поведінка суддів має включати такі основні встановлення: 1) незалежність як передумову забезпечення правопорядку і основну гарантію справедливого вирішення справи в суді; 2) об'єктивність як умову довіри громадян до судді і системи судочинства в цілому;

3) чесність і непідкупність як умову належного виконання суддею своїх обов'язків; 4) дотримання етичних норм як невід'ємний компонент професійної діяльності судді та його поведінки в позаслужбовій сфері; 5) забезпечення рівності сторін, що беруть участь у процесі, як умову справедливого і неупередженого розгляду справи в суді; 6) компетентність і старанність як умови, в яких знаходять закріплення вимоги, звернені безпосередньо до особистісних якостей судді [12, с. 126].

Принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, як не важко помітити, складається із двох взаємопов'язаних елементів-правил: одне з них говорить про те, що суддя незалежний при здійсненні правосуддя, а інше наказує всім суддям при здійсненні правосуддя підкорятися виключно закону.

Реалізація принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону забезпечується низкою гарантій. Тому, в спеціальній літературі, як науковій, так і навчальній, традиційно саме гарантіям даного принципу приділяється основна увага. Водночас В. М. Шерстюк зазначив, що без розвинутої системи гарантій, в тому числі і юридичних, цей правовий принцип стає всього лише декларацією [8, с. 39].

Як зазначалося у Рішенні Конституційного Суду України незалежність суддів є основною передумовою функціонування самостійної й авторитетної судової влади, здатної забезпечити об'єктивне та безстороннє правосуддя, ефективно захистити права і свободи людини і громадянина. Принцип незалежності суддів означає процесуальну діяльність під час здійснення правосуддя в умовах, що виключають сторонній вплив на суддів. Гарантії незалежності суддів – це передбачені належні засоби мінімізації та усунення негативних впливів на суддів під час відправлення ними правосуддя, спрямовані на ухвалення законного й обґрунтованого рішення.

Самостійність і незалежність органів судової влади та конституційного контролю означає, що вони виконують свої функції без жодного втручання у свою діяльність, не залежать від органів законодавчої та виконавчої влади, тому будь-який їхній вплив на

судову владу повинен припинитися на етапі призначення суддів [13].

В доктрині цивільного процесуального права серед дослідників немає єдності щодо класифікації гарантій діяльності суддів.

Так, як зазначає В.С. Єгорова зазвичай виокремлюються такі гарантії суддів і підкорення їх тільки закону як: організаційно-правові (порядок виборів суддів, відкликання суддів, притягнення до кримінальної відповідальності), процесуальні (гаємниця нарадчої кімнати, заборона розголошення міркувань, які мали місце під час наради), ідеологічні. На думку дослідниці зазначеними гарантіями не охоплюються політичні та економічні гарантії, які мають важливе значення для забезпечення незалежності суддів [7, с. 135-139].

Гарантії реалізації даного принципу можна розглядати із двох сторін, так із однієї сторони це інституціональні, а з другої – це функціональні гарантії діяльності і незалежності суддів. Наразі суд – самостійний орган в організаційному розумінні цього слова, він не входить до жодного іншого органу держави, суспільного об'єднання або будь-якої системи органів, за винятком власної. Суд самостійний і в частині ресурсного забезпечення: організаційного, кадрового, матеріально-технічного, фінансового тощо. І, нарешті, суд має абсолютно відокремлену специфічну компетенцію, як предметну, так і територіальну.

Наразі найпоширенішою класифікацією гарантій незалежності суддів і підкорення їх тільки закону є їх поділ на загальні та спеціальні. До першої групи гарантій незалежності суддів входять: політичні, економічні, ідеологічні гарантії, а до групи – судоустройні (організаційні) та процесуальні гарантії [4, с. 8].

Перша група гарантій спрямована на створення необхідних умов для нормального функціонування судової системи, а друга група – за своєю суттю є способами і правовими засобами реалізації цього принципу безпосередньо в процесі розгляду і вирішення цивільних справ.

Під політичними гарантіями, зазвичай, розуміють певні обмеження, закріплені законодавством, що пов'язані із заборонаю професійним суддям виконувати невластиві суду функції: заборо-

на бути депутатом, займатися підприємницькою діяльністю, брати участь в політичних рухах, бути членами будь-яких партій, представляти інтереси державних, комерційних та інших організацій, окремих посадових осіб.

Економічні гарантії діяльності суддів забезпечують їх фінансування і створення належних умов для функціонування судів та суддів. Згідно із ст. 130 Конституції України, держава повинна забезпечити економічні гарантії, зокрема взяти на себе відповідальність за фінансовий стан і матеріально-технічне забезпечення як судової влади взагалі, так і кожного суду та судді зокрема. Також у Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на утримання судів. За рахунок держави суддям гарантується матеріальне та соціально-побутове забезпечення, яке відповідає їх високому статусу.

Зазвичай, ідеологічні гарантії відображають характер взаємовідносин держави і судових органів, що розкривається через: визначення завдань судової діяльності, які з одного боку, незалежно від будь-яких пріоритетів (держави, соціальних груп, партій, рухів тощо) орієнтують суддів на безстороннє (неупереджене) здійснення правосуддя, а з другого, – забороняють законодавцю покладати на суддів виконання функцій, які не відповідають цим завданням.

До організаційно-правових гарантій діяльності суддів незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, належить встановлений законом порядок організації та діяльності судів, формування суддівського корпусу та припинення повноважень суддів.

До процесуальних гарантій незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, зазвичай, відносять ті, що забезпечують незалежність суддів при розгляді справ. До таких гарантій можна віднести наступні:

- недоторканість суддів – ніхто і ні в який спосіб не може впливати на роботу суддів. Порушення цієї гарантії за законодавством України може визнаватися злочином, за який встановлюється кримінальніша відповідальність (ст. 376, 377, 378 КК України). Окрім того, ст. 379 КК України встановлює відповідальність за посягання на життя судді при здійсненні ним правосуддя;

- право судді оцінювати докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів (ст. 89 ЦПК України);

- неприпустимість вказівок зі сторони вищестоящего суду про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, про характер рішення тощо [5, с. 44].

З цього приводу Т. В. Сахнова зазначала, що підчас здійснення цивільного судочинства лише суд здійснює правозастосовчу діяльність, в якій він повністю незалежний. Нічیه судження про те, як слід вирішити справу, який закон застосувати, не має для суду обов'язкової сили. Ніхто, включаючи вищестоящий суд, не вправі давати судді вказівки про те, як слід вирішити дану справу, яку норму права застосувати [6, с. 97].

Розкриваючи сутність принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону варто звернути увагу на те, що, даний принцип можна розглядати як складовий елемент принципу верховенства права. Так, Європейська комісія за демократію через право в доповіді про верховенство права від 25–26 березня 2011 р. визначила обов'язкові елементи поняття «верховенство права», як-от: 1) законність; 2) юридична визначеність; 3) заборона свавілля; 4) доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами; 5) дотримання прав людини; 6) заборона дискримінації та рівність перед законом [14].

Слід зазначити, що принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону у доктрині цивільного процесуального права також розглядається як елемент права на справедливий суд [10, С. 364-367].

Таким чином, принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону слід розглядати не лише як організаційний принцип судової влади в Україні, а й як забезпечення європейських стандартів судочинства, що можливо лише в умовах незалежності судової влади від будь-яких чинників. Тому в умовах реформування судоустрою та судочинства у відповідності із європейськими стандартами особливого значення набувають гарантії забезпе-

чення незалежності суду у цивільному судочинстві України, до яких слід віднести політичні, економічні, ідеологічні, організаційно-правові та процесуальні.

Гарантії реалізації принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону спрямовані з однієї сторони на створення необхідних умов для нормального функціонування судової системи, а з другої – їх можна розглядати як способи та правові засоби реалізації цього принципу безпосередньо в процесі розгляду і вирішення цивільних справ. Саме тому даний принцип закріплений у нормах національного законодавств, а його реалізація забезпечується юридичними гарантіями та механізмами захисту та проявляється у правозастосовній діяльності суду, що відповідає європейським стандартам судочинства.

1. *Енциклопедичний словник / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубінського. Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2010. 606 с.;*
2. *Комаров В. В. Теоретичні та практичні проблеми реалізації Конституції України // Зб. тез доп. та наук. повід. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. (29-30 червня 2006 р.). Х., 2006. С. 191–196;*
3. *Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.;*
4. *Кайгородов В. Д. Принцип независимости судей и подчинение их только закону в советском гражданском процессуальном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1975. 26 с.;*
5. *Лемик Р. Я. // Цивільне процесуальне право України: підручник / В. М. Коссака, Р. Я. Лемик, Ю. В. Навроцька, С. В. Сенник; за заг. ред. В. М. Коссака. Х.: Право, 2020. 752 с.;*
6. *Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты: Учеб. Пособ. М.: Волтерс Клувер, 2008. 676 с.;*
7. *Єгорова В. С. Гарантії діяльності суддів судів загальної юрисдикції // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 1. С. 135-139;*
8. *Шерстюк В. М. Развитие принципов арбитражного процессуального права. М.: Городец, 2004. 160 с.;*

9. Штефан М. Й. Цивільний процес : під-руч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. осві-ти. Вид. 2-ге, перероб. та доп. К. : Ін Юре, 2001. 696 с.;
10. Ювчиця О. Принципи незалежності та безсторонності суду в цивільному судочинстві України: історія виникнення та становлення // *Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 2. С. 364-367;*
11. Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим З'їздом суддів України 22 лютого 2013 року. URL: <http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki%281%29.pdf> (дата звернення 28.04.2022);
12. Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені резолюцією 2006/23 Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 р. // *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. 756 с.;*
13. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України „Про запобігання корупції“, Кримінального кодексу України від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020. URL: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:IxNKVIzPB8MJ:https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/5634-garantiyi-diyalnosti-suddi+%&cd=3&hl=uk&ct=clnk&gl=ua&client=avast-a-1> (дата звернення 28.04.2022);
14. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Верховенство права. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/6b6c1e2ebad3e2fcc225745c0034f4cc/229b826c8ac787dec2257d87004987c3/\\$FILE/CDL-AD\(2011\)003rev-ukr.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/6b6c1e2ebad3e2fcc225745c0034f4cc/229b826c8ac787dec2257d87004987c3/$FILE/CDL-AD(2011)003rev-ukr.pdf) (дата звернення 28.04.2022).

Штефан О.О. Принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону в цивільному судочинстві України

Процеси реформування як судової системи, так й процесуального законодавства, мають безпосередній вплив на еволюцію розуміння принципів цивільного процесуального права, їх значення та систему. Як відомо, загально-правові принципи конкретизуються та отримують свій розвиток у галузях права, при цьому зберігають свою систему та властивості, з урахуванням предмета та мети певної галузі.. Цивільне процесуальне право як галузь національного права не є виключенням із цього правила, тобто принципи цивільного процесуального права є частиною принципів національного права.

У даній статті принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону розглядається як конституційний, міжгалузевий, організаційний принцип цивільного процесуального права, який має нормативне закріплення як на національному, так і міжнародному рівнях.

Принцип незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, складається із двох взаємопов'язаних елементів-правил: одне з них говорить про те, що суддя незалежний при здійсненні правосуддя, а інше наказує всім суддям при здійсненні правосуддя підкорятися виключно закону.

Реалізація принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону забезпечується низкою гарантій, до яких можна віднести політичні, економічні, ідеологічні, організаційні, правові та процесуальні.

Гарантії реалізації принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону спрямовані з однієї сторони на створення необхідних умов для нормально функціонування судової системи, а з другої – їх можна розглядати як способи та правові засоби реалізації цього принципу безпосередньо в процесі розгляду і вирішення цивільних справ. Саме тому даний принцип закріплений у нормах національного законодавства. Реалізація принципу забезпечується юридичними гарантіями та механізмами захисту, що проявляється безпосередньо у правозастосовній діяльності суду та відповідає європейським стандартам судочинства.

Ключові слова: цивільне судочинство, судова влада, принципи цивільного судочинства, незалежність суддів, підкорення суддів тільки закону.

Shtefan O. The principle of independence of judges and their subjection of their law only in the civil judiciary of Ukraine

The processes of reforming both the judiciary and procedural law, as well as the development of society have a direct impact on the evolution of understanding of the principles of civil procedural law and their meaning and system. As you know, general legal principles are concretized and specialized, ie receive their development in the fields of law, while they retain their system and properties, taking into account the subject and method of a particular industry, as well as the impact of each of the principles on social relations. Civil procedural law as a branch of national law is not an exception to this rule, ie the principles of civil procedural law are part of the principles of national law.

In this article, the principle of independence of judges and their subordination only to the law is considered as a constitutional, intersectoral, organizational principle of civil procedural law, which has a normative consolidation at both national and international levels of legal regulation.

The principle of independence of judges and their obedience only to the law consists of two interrelated elements-rules: one of them says that a judge is independent in the administration of justice, and the other orders all judges that they must obey only the law in the administration of justice.

The implementation of the principle of independence of judges and their submission only to the law is provided by a number of guarantees, which include political, economic, ideological, organizational, legal and procedural.

Guarantees of realization of the principle of independence of judges and their submission only to the law are directed on the one hand on creation of necessary conditions for normal functioning of judicial system, and on the other - can be considered as ways and legal means of realization of this principle. That is why this principle is enshrined in norms of national legislation, the implementation of the principle is ensured by legal guarantees and protection mechanisms, receiving its implementation in the direct law enforcement activities of the court, which together meets European standards of justice.

Keywords: civil proceedings, judiciary, principles of civil proceedings, independence of judges, subordination of judges only to the law